

ATATÜRK, KÜLTÜR VE SANAT

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

— I —

En büyük Türk Milliyetçisi Atatürk'e göre "Millet, aynı kültürden insanların oluşturduğu toplumdur". Kısaca "ortak kültür" millet olmanın temel unsurudur. Atatürk'ün tarih, dil ve güzel sanatlar konularına eğilmesinin nedeni de budur. Merhum Prof. Dr. Enver Ziya Karal'ın yerinde deyimini ile; "Atatürk'ün tarih üzerinde çalışmaları İstiklâl Savaşımızın kültür alanında devamıdır". Türkiye Cumhuriyetini kuran Türk Milleti, uzun ve parlak bir tarihe sahipti. Bu köklü milletin tarihi aydınlığa çıkarılmalı idi. İşte Atatürk bu neden ile tarih konusuna eğilmişti. Atatürk'ün ön ayak olması ile 1930'da "Türk Tarihinin Ana Hatları" yayınlandı. 12 Nisan 1931'de Atatürk'ün direktifi ile, daha sonra 1936'da "Türk Tarih Kurumu" adını alan "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kuruldu ve dört ciltlik bir "Genel Tarih" yayınlanarak, ağırlık Türk Tarihine verildi. Ankara'da kurulan Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, arkeoloji, antropoloji ve tarih çalışmalarına katılıyor, vatan topraklarının Roma ve Bizans'tan çok daha eski uygarlıkların beşiği olduğunu kanıtıyor, Macar tarih bilgini Prof. Ferencz; "Türk medeniyetini 5000 yıl öncesinde aramalı" diyordu.

Dil de, millî kültürün diğer başlıca unsuru, millî birlik ve beraberliğin koruyucusudur. 730 yıllarında Türk alfabesi ile yazılmış Orhon Kitabeleri Türklerin işlenmiş bir yazı diline sahip olduğunu gösteriyor, Türk Uygur Devletinde de Türkçe iyi korunuyordu. 9. ve 10. yüzyıllarda Türkler İslâm dinini kabul edince, Kuran dili Arapça, medreselerin de dili olmuş, Türk bilginleri eserlerini genellikle Arapça yazmışlardır. Yusuf Has Hacıp'in "Kutatgu Bilig", Kaşgarlı Mahmut'un "Divan-ı Lügatit-Türk"ü, Ali Şir Nevai'nin Türkçeyi Farsçaya karşı savunması, Karamanoğlu Mehmet Bey'in 1278'de Türkçe dışında dillerin kullanılmasına karşı çıkması, Anadolu'da Yunus Emre'nin Türkçe'yi bir edebiyat ve düşünce dili olarak kullanması, Türklerin dillerini korumak uğraşlarının örnekleridir. Fakat özellikle İstanbul'un alınmasından sonra Saray ile halkın konuştuğu dili, birbirinden koparan bir "yapma dil" gelişti. Lisan-i Osmanî Osmanlıca olarak adlandırılan bu karma ve yapma dil Türkçe, Arapça ve Farsçadan oluşuyor, fa-

kat, Ahmet Mithat'ın 1872'de söylediği gibi; "Osmanlı dili o hale gelmişti ki, yazılan bir şeyi ne Arap, ne Acem ne Türk anlayabiliyordu. Şemseddin Sami, Ali Suavi, Ziya Paşa, Süleyman Paşa gibi aydınların başlattığı, Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp ve arkadaşlarının 1911'de "Genç Kalemlerde" sürdürdüğü mücadeleye daha sonra Atatürk sahip çıkmış, 1932'de Birinci Türk Tarih Kongresi kapandıktan sonra; "Dil işlerini düşünmek zamanı gelmiştir" diyerek, 1936'da "Türk Dil Kurumu" adını alan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"ni kurdurmuştur. Atatürk'ün düşüncesine göre; Türk dili, milleti ayıran değil, kaynaştıran bir niteliğe kavuşmalı, çağdaş uygarlığın gereği bütün kavramları karşılayan zengin bir kültür dili haline gelmeli idi. Bir zamanlar Çin'den Viyana kapılarına kadar konuşulan, bugün de başlıca on dil arasında yer alan Türkçemiz; sağlam yapılı, mantıklı bir dildir. Atatürk dil çalışmalarını bu amaçlarla başlatmış, Dil Kurumu'nu, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesini bunun için kurmuş, Dil Kurultay'ını bunun için toplamıştı.

— II —

Atatürk liderliğinde kazanılan İstiklâl Savaşı'nın başlıca dayanağı Türk milliyetçiliğidir. Zaferden sonra yürürlüğe sokulan Türk inkılabının amacı da; Türk milletini tümü ile "çağdaş" yapmaktır. Atatürkçü yaklaşımda millet olma duygusunun güçlendirilmesi ile çağdaşlaşma birbirini tamamlamaktadır. Atatürk bir yandan Türk milletini çağdaş yapmak, diğer yandan tarih ve dil çalışmaları ile Türk kültürünün millî temellerini geliştirmek istemiştir. Millî tarihçilik anlayışına duyulan ihtiyaç; Tanzimat'a kadar Osmanlı tarihçilerindeki "dini", Tanzimat'tan sonra da Osmanlı Devleti'nin bir Türk devleti olduğu gerçeğinin unutulması, sadece "hanedan" yönünden ilgilenmesinden kaynaklanmıştır. Tarihçiliğimizdeki bu eksiklik Türk milliyetçiliğinin uyanışındaki gecikmenin sonucu idi. Dünya milletleri Osmanlı ülke ve devletinden "Türkiye", "Türk İmparatorluğu" diye bahsederken, bizde "Türk", "Türkiye" sözü ağıza bile alınmıyordu. İlk defa Batılı Türkologların, Orta Asya'da başlayan Türk tarihine dikkati çeken eserler yayınlamaları, Türk tarihine karşı ilgiyi uyandırmış ve Türk Tarihçileri Türk millî tarihine yer vermeye başlamışlardır. Türkiye Cumhuriyeti yeni doğmuş bir devletti. Ancak bu devleti kuran Türk milleti, uzun ve parlak bir tarihe sahipti. Bu köklü milletin tarihi aydınlığa çıkarılmalı idi. İşte Atatürk'ü, tarih konusuna eğilmeye sevkeden başlıca sebep bu idi. Atatürk'ün önyak olması ile 1930'da "Türk Tarihi-

nin Ana Hatları" yayınlandı. 12 Nisan 1931'de Atatürk'ün direktifi ile daha sonra "Türk Tarih Kurumu" adını alan "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" kuruldu ve dört ciltlik bir "Genel Tarih" yayınlanarak burada ağırlık Türk tarihine verildi. Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arkeoloji, antropoloji ve tarih çalışmalarına katılıyor, vatan topraklarının Roma ve Bizans'tan çok daha eski uygarlıklar beşiği olduğunu kanıtıyor. Macar tarihçisi Zaiti Ferencz bir demecinde: "Türk medeniyetini 5000 yıl öncesinde aramalı" diye demec veriyordu. Yeni tarih yaklaşımının özü şu idi: Osmanlı Devleti bir "hanedan" veya bir "aşiret"ten doğan devlet değil, dağılan Selçuklu Devleti'nden ve Anadolu Beyliklerinden sonra Türk milletinin kurduğu yeni bir Türk devletidir. Ünlü bilim adamı Bernard Lewis'in de vurguladığı gibi; Atatürk'ün tarihle ilgili çalışmaları bir "kapis" veya "kendi milletini övme arzusu"na dayanmamış Batı'nın haksız suçlamalarına karşı zorunlu bir tepkiyi ve Osmanlı Devleti'nin dağılmasında yara alan güven duygusunu güçlendirmeyi amaçlamıştır. "Türkiye Cumhuriyetinin temeli, kahramanlığı ve Türk kültürüdür" diyen Atatürk millî tarihimiz ile ilgili bilgilerimizin yeni boyutlara ulaşmasını sağlamıştır.

— III —

Cumhuriyetin 10. yılındaki konuşmasında; "Millî kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üzerine çıkaracağız" diyen Atatürk, bu konuda güzel sanatlara verdiği önemi şöyle vurguluyordu: "Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk Milletinin tarihi bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Memleketimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, doğuştan zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini millî birlik duygusunu devamlı olarak ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek geliştirmek de millî ülkümüzdür". Oysa cumhuriyet yönetimi, baştan başa yıkık bir ülke devralmış, Mimar Sinan gibi büyük mimarlar yetiştirmiş olan milletimiz, yeterli inşaat ustası bulmakta bile zorluk çekerken, güzel sanatların bazı dalları ise yasaklarla çevrilmişti. "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli Türk kahramanlığı ve Türk kültürüdür" diyen Atatürk'e göre: askerî ve siyasal kurtuluşu, ekonomik kurtuluşun ve kültür alanında gelişmenin izlemesi gerekiyordu. Kültür alanında, hem millileşerek, kendi tarihî köklerimizden beslenmek, hem de çağdaşlaşarak dünyaya açılmak şarttı. Güzel sanatlar alanında yapılacak atılımlar ise kültür kalkınmasının unsurları idi. Atatürk 1936'da; "Güzel sanatlarda başarılı olmayan milletlerin

medeniyet alanında yüksek insanlık sıfatı ile tanınmaları imkânsızdır” diyor, cumhuriyetin ilânından önce Mart 1923’de yaptığı bir konuşmada; vatanın önemli merkezlerinde modern kitaplıklar, konservatuarlar, müzeler, güzel sanat sergileri kurmaktan söz ediyor. “Sanatsız kalan bir milletin hayat damarlarından biri kopuk demektir” diyordu.

Atatürk’ün çok genç yaşta edebiyata ilgi duyduğu, Tevfik Fikret’in üslûbu ile bir şiirinin 1908’de “Şanlı Ordu” gazetesinde yayımlandığını, öğrencilik ve gençlik yıllarında Namık Kemal’in, Tevfik Fikret’in, Mehmet Emin Yurdakul’un, Ziya Gökalp’in vatan, özgürlük ve milliyetçilik ile ilgili eserlerini okuduğunu biliyoruz. Atatürk’ün önemli söylevlerinin birçok bölümleri gerçek bir edebî değer taşımakta, kültür alanında milletine atımlar yaptırmak isteyen Atatürk müzik, resim, heykel, sahne sanatları, mimarlık gibi bütün sanat dalları ile ilgilenmektedir. Atatürk’ün güzel sanatlar alanında yaptığı en büyük hizmet; güzel sanatların bazı dallarındaki gelişmeyi imkânsızlaştıran engel ve yasakları ortadan kaldırmasıdır. Bunun bir örneği, yüzyıllarca yasak sayılmış resim ve heykel konusunda, daha Ocak 1923’te, takındığı tavırdır; “Dünyada medenî olmak isteyen herhangi bir millet, mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Anıtların tarihî hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, din hükümlerini gereği gibi araştırıp incelememiş olanlardır”. Nitekim İstanbul’da 1868’de ilk müze kurulmuş cumhuriyet döneminde “Güzel Sanatlar Akademisi”ne dönüştürülen “Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane” 1883’de öğretime başlamıştı. Mühendislik, tıp gibi müzik alanında da Batı ile ilk temas askerlik yolu ile başlamış, 1831 de İstanbul’a gelen ünlü besteci Gatano Donizetti’nin kardeşi Giuseppe Donizetti bir askerî bando kurarak, Sultana bağlı “Mızıkay-ı Hümayunda dersler vermiş. Atatürk bu hareketleri sistemleştirerek sanatı devlet ödevleri arasına almıştır. Ankara’da 1920 de kurulan “Musiki Muallim Mektebi,” 1936 da “Devlet Konservatuarı” haline getirilmiş, bu konservatuarın mezunları Türk Devlet Tiyatrosu, Devlet Operası ve Balesini oluşturmuşlardır. Gazi Eğitim Enstitüsünde resim-iş ve müzik bölümü açılmış, 1932 den başlayarak Halkevleri yolu ile güzel sanat çalışmaları Anadolu’ya yayılmıştır. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının kurulması Güzel Sanatlar Akademisi’nin İstanbul Fındıklı’daki sürekli binaya kavuşturularak yurt dışından gelen öğretim üyeleri ile güçlendirilmesi, Dolmabahçe Sarayı Veliâht Dairesinin Atatürk’ün emri ile Resim ve Heykel Müzesi haline getirilmesi, Atatürk’ün şehircilikle yakından ilgilenişi, Türkiye’nin çeşitli yörelerinde ve 1926 da Konya’da Eski Eserler Müzelerinin açılarak Selçuklulara ve di-

ğer dönemlere ait Türk sanat eserlerinin derlenmesi önemli gelişmelerdir. Atatürk'ün başlattığı atılım her alanda değerli Türk sanatçılarının yetişmesini sağlamış, sanata ilgiyi artırmış, dünyaya seslenebilen Türk sanatçıları yetiştirmiş. Atatürk'ün güzel sanatlara verdiği Türk sanatçılarının kendi alanlarında kazandıkları başarılar olmuştur.

— IV —

Türkler, dünyanın en eski ve en büyük milletleri arasında yer aldığı ve birçok medeniyetler kurduğu halde, Avrupa yakın zamanlara kadar bir Türk kültür varlığını kabul etmemiş, Türk sanatı, İslam, Arab, İran ve Bizans sanatı içinde görülmüştür. Türk kültür ve sanatı ile ilgili çalışmalara esas hamleyi yaptıran en büyük Türk milliyetçisi olan Atatürk'tür. Gerçekten 1910'larda genç yazar Celal Esad Arseven'in İkdam Gazetesi için yazdığı "Türk Sanatı" başlığı taşıyan ve Batı dilinde olan ilk kitabın, H. Glück tarafından 1917'de basılarak ve çeşitli Türk devletlerindeki abideler arasında bağlantılar kurularak Türk sanatının bütünlüğünün vurgulandığını görüyoruz. Millî bir devlet kurmak hareketinin öncüsü olan Mutafa Kemal, Türk kültürü, sanatı, tarihi ve dilinin araştırılıp geliştirilmesi için harekete geçmiş, 12 Kasım 1924'de kurulan İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesi'ne bağlı Türkiyat Enstitüsü'nün başına Türkolog M. Fuat Köprülü getirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, kültür ve sanat konularındaki fikirlerini çeşitli vesilelerle ifade etmiş, 10. yıl Nutku'nda, "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir... Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız... Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir... Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda bir kere daha tanıyacaktır" demiş. 22 Mart 1933 te Başbakan İsmet İnönü'ye yazdığı belgede gezdiği yerlerdeki müze ve eski sanat ve medeniyet eserlerine sahip çıkılmasını istemiştir. 10 Eylül 1929 günü Topkapı Sarayı'na gelip, Mecidiye Köşkü'nün kapalı bölümünde saklanan padişah tablolarını inceleyen ve Fatih'in portresine uzun uzun bakan, Mustafa Kemal, müdür Tahsin Bey'e "Bu resimleri sergileyip halka açmalısınız" demiş, 1934 yazında da Topkapı Sarayının yeni kütüphanesinde deri üzerine yapılmış haritaları incelerken, Piri Reis'in haritasının ABD'ye dağıtılmasını emretmiştir.

Diğer taraftan, 1934'te "Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliği alabilmesi, kavrayabilmesidir. Ulusal inceduyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleşileri toplamak, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerekir. Ancak bu düzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Bu bir inkılâp hareketidir" diyen Atatürk'ün millî musikinin inkârı demek olan mutlak ve kati Batılılaşmayı değil, çok sesliğe geçişi de amaçlayan çağdaşlaşmayı önerdiğini, 1935'de Ankara'da bir devlet konservatuarının kurulmasını gerçekleştirdiğini ve ömrünün son yıllarında Batı'nın müzik akademilerinden mezun olup çağdaş tekniklerle çok sesli eserler veren ve "Beşler" olarak anılan Cemal Reşit Rey, Ferit Alnar, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun ve Necil Kâzım Akses'in bazı eserlerini dinleyerek, oluşturduğu hareketin ürünlerini bizzat gördüğünü biliyoruz.

Bülent Tarcan'ın, İlhan Usmanbaş'ın ve daha sonra genç kuşak bes tecilerimizin eserleri, genç kuşak icracılarının, orkestra şeflerimizin opera sanatçılarımızın verdikleri resitaller, konserler, katıldıkları operalar, yönettikleri orkestralar, çok sesli koro yarışmalarında elde ettikleri başarı, Atatürk Cumhuriyeti'nin günümüz sanatında göğsümüzü kabartan çağdaşlaşma örnekleridir.

— V —

Başarılı bir işadamı olmak yanında, derin bir kültür ve sanat bilgisine sahip aydın olmak niteliğini de taşıyan Dr. Nejat F. Eczacıbaşı'nın önyak olması ile memleketimizin kültür ve sanat hayatına kazandırılan Uluslararası İstanbul Festivali, 15 Haziran 1987 günü açıldı ve bu şölen 31 Temmuz 1987'ye kadar devam etti. 1973'de başlayan ve 14 başarılı yılını süreklilik ve gelişme çizgisini aksatmadan sürdüren Uluslararası İstanbul Festivali'nin bu dönem içinde 45-50 ülkeden 20.000 kadar yerli ve yabancı sanatçıya ev sahipliğini ettiğini ve seviyesinden fedakârlık yapmamasına ve kolay ve kestirme yollara girmemesine rağmen çoğu "kalite arayan" ve "zor beğenen" izleyicilerin sayısının da 2.5 milyon kişiye yaklaştığını görüyoruz. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın himayesinde "İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı" tarafından düzenlenen Uluslararası İstanbul Festivali başarısındaki esas şeref payının ise kültür ve sanat alanında da gelişmeyi ve çağdaşlaşmayı öngören "Atatürkçü çağdaşlaşma"ya ve onun ölümsüz lideri Mustafa Kemal Atatürk'e ait olduğu inkâr edilemez. Nitekim vakıf müdürü Sayın

Aydın Gün'ün bir büyük gazetemizde yayınlanan röportajında; "Ulusal kültürümüzün bütün dallarını devrimlerimizin ulaştırdığı düzeyde, dünya kamuoyuna tanıtmak üzere, uluslararası nitelikte kültür ve sanat şenlikleri düzenlemek, Türkiye ile birlikte bütün ulusların, müzik, opera, bale, tiyatro, sinema ve plastik sanatlar alanlarındaki yaratıcı güçlerini de programlarında değerlendirmek yolunda uygulama yapılmıştır" denilmiş, programa alınan sanatçılar ve topluluklar büyük titizlikle seçilmiştir.

Uluslararası İstanbul Festivali'nin yeni iki hamlesinden biri; bu yıl bir "Uluslararası İstanbul Plastik Sanatlar Şenliği" düzenleyerek ülkemizdeki plastik sanat dallarına uluslararası ilgi çekmek ve sanat ortamını ülkemize getirmek, diğeri ise; yine Dr. Eczacıbaşı'nın girişimi ile, ayrı bir vakıf kurularak, İzmir'de de bir festival başlatmak kararıdır. Memleketimizde Atatürkçü çağdaşlaşmanın yarattığı sanat birikim ve ortamı; sanatçılar, galeriler, koleksiyoncular, alıcılar, resim ve heykel müzeleri, güzel sanatlar fakülteleri ve özellikle vefalı izleyiciler gibi çeşitli unsurlardan oluşmakta ve geniş halk kitlelerine giderek yayılmaktadır. 15. Uluslararası İstanbul Festivali'ne ait bilet rezervasyonlarının yapılmaya başlandığı 11 Mayıs 1987 günü Taksim'deki Atatürk Kültür Merkezi önünde oluşan binlerce kişilik kalabalığın ortalama olarak 4 saat süre ile kuyrukta beklediklerini görenler ve bilenler, İstanbul Festivali'nin çoğu gençlikten oluşan geniş kitlelere yayıldığını ve Türk seyircisinin "İstanbul Festivali'nin ilk 5-6 festivalden biri olduğu" kanaatine katıldığını ortaya koymaktadır, gerçekten, son çeyrek yüzyıl içinde, iletişim alanındaki gelişmenin etkisi ile Türkiye'de de dünyadaki sanat anlayışını günü gününe izleyen bir "sanatçı ve izleyici kuşağı" oluşmuş, başlangıçta bizde devletin yönlendirdiği dış ilişkiler, artık sanatçının kişisel çabası ile gerçekleşen bir olay olmuştur. İstanbul Festivali'nin diğer olumlu yönü ise, bağnazlık yapmayarak, "bugünün değerleri" ile "geçmişin değerleri"ni biraraya getirmesidir.